

Péter és Kukorelly Endre szövegei műfaji szempontból jelentenek fontos tanulságot: a szépirodalom határműfajaiban, a tudományos szépirodalomban, a dokumentumregényben az identitásállítások lehetősége eleve adott – még hozzá reflexív keretben. A Vörösmarty-példa az érvelés sarokpontja: a *Zalán futása* ugyanis az az irodalmi szöveg, mely megmáshatatlannal összekötötte egymással az identitás, a nemzet/közösség és a nyelv fogalmait, hogy aztán a kanonizációs folyamatokban a Zalán szerzőjét a magyar irodalomban megkérdőjelezhetetlen teremtőként, atyaként kezdjük el számon tartani. Ha eddig nem tanultuk volna meg eléggé, Hermann Veronika könyve még egy figyelmeztetés, hogy Vörösmarty szerepét irodalmi identitásjátszmáinkban nem lehet nem eléggé komolyan venni. E szövegpéldák a centrum és periféria logikája szerinti kiválasztására rímelt a kötet utolsó előtti fejezetében a két műfaji példa, az ún. „anyaregény” (ad absurdum) kánonának reprezentánsai.

A szövegek olvasásának módszertana a retorikai alakzatok ideológiai tétjének felmutatása, hiszen a szerző meggyőződése, hogy „az irodalmi szövegek és az identitás nyelvi tapasztalatának elemzése mellett,

ha mégoly hevenyészetten, de olyan antropológiai, etnográfiai, esetleg szociológiai szempontokat is figyelembe vegyünk, melyek azt a nézetet erősítik, mely szerint az irodalmi szöveg olyan komplex entitás, amelynek nemcsak textuális, de társadalmi kiterjedése is van, és így valódi médiumként tud működni” (87–88.). A kötet nagyon sok finom ívű mélyelemzése illusztrálja kezdeti állítását, mely szerint csillagokká kell repeszteni a szöveget, a kánont ahhoz, hogy a mögöttes társadalmi teret, annak konstrukcióit megérthessük.

A *Helyettem a nyelv* legfontosabb állítása, hogy a médiumok közvetítette világban csak maximális figyelemmel tájékozódhatunk: az autoritások harca, a jelrendszerek politikai tétje, az erőviszonyok algoritmizáltsága mind-mind végtelen felelősséggel ruházzák fel az egyént. Ezért nagyon fontos retorikai gesztusa a kötetnek, hogy Hermann Veronika neve alatt rögtön a *helyettem* szót olvashatjuk. Nincs olyan behelyettesítése a szerzői névnek, mely érvényes lehetne, de olyan szerzői név sincs, mely teljes autoritással lenne képes (b)írni.

Keszeg Anna

Hagyományrétegek, emlékezet, muzealizáció: Arany János és Nagyszalonta

Vaderna Gábor: Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány.

Bp. 2020 (Vita 1). 260 old.

Arany János születésének 200. évfordulója, a 2017-es bicentenárium kétségtelenül szimbolikus mérföldköve az Arany-kutatásnak, számos, az életművet új szempontok és források alapján értelmező tanulmány, monográfia, kritikai kiadás jelent meg, árnyalva – és esetenként korrigálva – a költő életművét és biográfiáját. Ezzel párhuzamosan zajlott a hagyaték vizuális reprezentációja és értelmezése az ezt különböző szempontokból megközelítő múzeumi kiállítások által. A Petőfi Irodalmi Múzeum

nagyszabású emlékkiállítást rendezett *Őnarckép álarckokban* címmel (2017. május 15. – 2019. május 29.), de több, az életmű kisebb szeletére fókuszáló kiállítás is létrejött, mindezekhez fontos kiadványok és katalógusok társultak. Az emlékév talán – a nagyközönség számára is – leglátványosabb hozzáadéka a nagyszalontai Csonka torony felújítása, az ott őrzött tárgyi és kéziratok hagyaték restaurálása, valamint a toronyban látható állandó kiállítás újrendezése volt. A *Honnan és hová?* címet viselő, 2018 márciusában

Szabó-Reznek Eszter (1990) – irodalomtörténész, PhD, tudományos segédmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, szabo.reznek.eszter@gmail.com

megnyitott új állandó kiállítás kurátora, Vaderna Gábor 2020 végén publikálta azonos című kötetét, amely – ahogy a szerző fogalmaz – „bizonyos értelemben az Arany-emlékév gyermeke: az ott felhalmozott nem csekély eredmények beépültek a szövegbe” (26.). A könyv, követve a Csonka toronyban látható kiállítás felépítését, emeletről emeletre és témáról témára haladva dúsítja a tárlat eleve gazdag értelmezési hálóját, azonban jóval többet kínál egy virtuális sétánál – bár a sokszor hivatkozott tárgykatalógus, a Török Zsuzsa és Zeke Zsuzsanna által összeállított *Az Arany család tárgyai*¹ tételeit megnézve könnyen felidézhetjük az említett ereklyék és használati cikkek sorát. Olyan munka, amely érzékletesen mutatja meg a hagyomány, a kultusz és az emlékezet időbeli rétegeinek egymásra épülését, miközben meggyőzően mutat rá arra, hogy a lokális kontextusok hogyan alakították Arany hagyományhoz való viszonyát.

A kiállításon a Csonka torony eltérő szerkezetű emeleteinek adottságát kihasználva különböző műfajú, de egymással párbeszédben álló tereket hoztak létre. A földszinten a helytörténeti kiállítás kapott helyet, az első emeleten a biografikus kiállítás, ezt kultuszra reflektáló tér követi, a harmadik emeleten található Arany akadémiai dolgozószobája (pontosabban annak imitációja, ahogy erről a későbbiekben még szó lesz), a negyedik emelet a múzeumpedagógiai foglalkozások tere. Mindez kibővül a virtuális térben: a kortárs múzeumi (és múzeumlátogatói) igényeknek megfelelően egy belső internethálózaton kiegészítő információk és tartalmak érhetők el magyarul, románul és angolul. A könyvben ennek megfelelően épül egymásra a helyi, az életrajzi és a kultikus hagyomány (azt, hogy ezek mennyire összefonódnak, jól érzékeltetik a szövegben és múzeumi térben következő fejezetre/emeletre való gyakori utalások). Ezt egy rövid, de múzeumelméleti és kiállításrendezési szempontból is fontos fejezet követi a személyes tér muzealizációjáról, végül pedig – miközben a látogató megérkezik a Csonka torony utolsó emeletére, ahol a nagyszalontai panoráma tárul eléje – az olvasó a

címadó *Honnan és hová?* Arany-vers értelmezési rétegeinek felfejtése által szembesül a hagyomány és a modernitás kérdéseivel.

A nagyszalontai Arany-hagyaték példátlanul gazdag, a költő halálát követően Arany László – majd az ő gyakorlatát folytatva özvegye, Szalay Gizella – rengeteg tárgyat, kisebb mennyiségben kéziratot, valamint a költő könyvtárának megmaradt állományát ajándékozta az Emlékbizottság által megnyitott emlékszoza részére, amely a kezdetekben a helyi református iskola egyik termében állt. Tizennégy évvel később, 1899-ben költöztették át a jóval tágasabb, ugyanakkor a helyi emlékezet szempontjából egyáltalán nem semleges Csonka toronyba. Vaderna részletesen, a város történetéhez kapcsolódó dokumentumokkal illusztrálva tárja fel Nagyszalonta múltját, amelyben összefonódik a hajdúk 17. század eleji letelepítése, a Toldi család – általuk pedig a helyi néphagyományban erőteljesen jelen lévő Toldi Miklós –, az Arany család, valamint a hajdú múlthoz kötött Csonka torony története, amely építésének pontos ideje – akárcsak a Toldi család vagy éppen Arany ősei érkezésének időpontja – homályba vész. „Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú”, csempészte be önmagát a költő a *Toldi szerelmének* utolsó strófaiba, csupán néhány sorral „A Nagyfalusi és Szalontai Toldi” után (31.). A két Nagyfalu nem azonos ugyan, ezen összekapcsolás révén Arany mégis „a helyi történeti identitás két fontos mozzanatát egyesítette magában: a Toldiak örököse lett ő és hajdú” (32.). A város identitásának központi elemeként és egyben *lieu de mémoire*-ként értelmezhető torony a hajdú múlt emlékeztette a közösséget. Ez a múlt Arany jelenében is a mindennapok része volt a nemességigazololó és hajdúkiváltságok megőrzéséért folytatott perek révén, amelyekkel szalontai segédjegyzőként maga is foglalkozott (miközben ezzel párhuzamosan saját családjá is érintett volt a város pereiben, ugyancsak nemességük igazolása ügyében). Ebből a gazdag helyi múltból ihletődve – és felhasználva a néphagyomány nyomán már gyerekkorában megismert Toldi-mítoszt (amelyben a torony is helyet kapott), kiegészítve és korrigálva Ilosvai széphistóriájával – írta meg Arany a Kisfaludy Társaság 1846-os pályázatára a *Toldit*. De a *Toldi szerelmének* eltérő időszakjaiban is megidézte

¹ *Az Arany család tárgyai*. Összeáll. Török Zsuzsa – Zeke Zsuzsanna, Bp. 2018.

Toldi korát, a hajdúk korát és saját gyerekkorát is, Nagyszalonta történetének ívét is megrajzolja. Azaz „képesnek bizonyult a nagyszalontai hagyományban őrzött törmelékekből nagyszabású és nem utolsó sorban modern műalkotásokat létrehozni” (73.). Az Arany-kiállításnak helyet adó Csonka torony pedig, ahogy Vaderna érzékletesen summázza, „már nemcsak a múltra emlékezett, hanem a múltra való emlékezést magát is értelmezte” (73.). Vagyis a torony esetében is, akárcsak a Toldi-mondában, „egymásra csúsztak helyi hagyományok, történelmi tudás és az Arany által is befolyásolt kulturális emlékezet” (49.). A kiállítás és a könyv első egysége ennek szétszalazására vállalkozott. A helytörténettel és a helyi hagyománnyal való szerves összetartozását a jelenlegi állandó kiállítás elődje is igyekezett érzékeltetni, a Dánielisz Endre által 1956-ban újrendezett tárlat elején Arany és Szalonta történetét lehetett végigkövetni.

A könyv következő – és egyben leghosszabb – fejezete az életrajzi hagyományt dolgozza fel, kronologikus rendben követve végig Arany életét és pályáját. Ezt az atipikusnak mondható, nem szokványos térbeli és társadalmi mobilitással jellemezhető életutat a kiállítás Arany személyes tárgyain és dokumentumain keresztül mutatja be. Kontextualizálva, ezek a tárgyak túlmutatnak a személyes élettörténet egyes szakaszain és a korabeli Magyarország társadalomtörténetéről, történelmi fordulóitairól és intézményrendszerének átalakulásáról árulkodnak. A biografikus tárgyak elmélete, azaz a társadalomtudományokban az 1960-as évekbe datálható módszertani fordulat, amelynek következtében megélnékül a tárgyak, az anyagi kultúra iránti érdeklődés a már korábban említett és jelen kötet által is sokszor hivatkozott tárgykatalógusnak is kiindulópontja. Török Zsuzsa bevezetője és Fónagy Zoltán *Az Arany család tárgyai társadalomtörténeti nézőpontból* című tanulmánya is hangsúlyozza, hogy ezek a többségükben sorozatgyártásban előállított tömegtárgyak, árucikkek azáltal, hogy Arany Jánoshoz és családjához kapcsolhatók, szingularizálódtak, relikviákká váltak, majd muzealizálódtak.² És éppen ezek a tárgyak segíthetnek egy mikrotörténeti elbeszélés

megalkotásában. Így a fejezet, támaszkodva a legfrissebb szakirodalomra is, igen részletes életrajzt prezentál, és igyekszik rámutatni arra, hogy az egyes mozzanatok hogyan hatottak Arany irodalmi munkásságára. Itt csupán egy példát emelnék ki a feleségével, Ercsey Juliannával való kapcsolatára különben is gyéren utaló dokumentumok közül: az udvarlás szakaszában egész kötetnyi verset ír neki. Vaderna kiemeli, hogy talán itt mutatkozik meg első ízben a költői pályát később végigkísérő tudatos törekvés arra, hogy verseit kompozíciókba, kötetekbe rendezze. A nagykörösi tanítóéveket bemutató részben látható tanári tabló pedig az említett atipikusságot illusztrálja kiválóan. Arany és tanártársai ugyanannak a nemzedéknek a tagjai: mindannyiuk induló karrierjét kettétörte a forradalom. Mindannyian több nyelven beszéltek és külföldön jártak, e tekintetben Arany, aki autodidakta módon tanult idegen nyelvet és nem volt lehetősége külföldi tanulmányutakra menni, de még csak kollégiumi tanulmányait sem fejezte be, nem illeszkedett a mintába. A tudományos és kulturális intézményrendszer átalakulása után mindannyian fontos pozíciókra tettek szert, de Arany az, aki kiemelkedik a mezőnyből.

A tárgyak hangsúlyos előtérbe kerülése miatt ez az a fejezet, amely leginkább árulkodik a kurátori döntésekről és a kiállítárendezés részleteiről vagy éppen a hagyaték állapotáról. Például megtudjuk, hogy az a toll, amivel Arany *Széchenyi emlékezetét* írta az Akadémia felkérésére (és amely felkéréssel együtt Csengery azt is felvetette, hogy legyen a Kisfaludy Társaság igazgató-titkoka, végül ennek következtében költözik a fővárosba), a szalontai múzeumba került ugyan, és Arany minden bizonnyal külön őrizte az eszközt, ami a sorsfordító eseményre emlékeztette, mégsem állíthatták ki a kiállításon, ugyanis nem konzerválták időben, és elrágta a molyok, mára csak a csonkja maradt meg. A Petőfivel való barátságot két tárgy képviseli, egy réz kávéfőző, amelyet Petőfi halálát követően is mindvégig megőriztek, mintegy emlékként, valamint Petőfi Zoltán ravatalán készített fényképe. Arany pedagógiai tevékenységére, irodalomtörténeti felfogására és a korszak oktatási rendszerére is következtetni enged az, hogy a diákjai

² Uo. 9.

másolataiban megőrzött, a korabeli olvasókönyveket kiegészítő munkáját a Petőfiről szóló résznél kinyitva helyezték el a kiállításon, ezzel is jelezve, hogy Toldy irodalomtörténetének kereteit saját jelenéig tágította. Életének pesti szakaszában egy olyan polgári társadalom tagjává vált, amelyben – bármennyire és kényelmetlenül érezhette ezt a zárkózott természetű Arany – a különböző társas alkalmak (ebédek, estélyek, bállok) és az ajándékozás biztosította a kapcsolattartást és a viszonyok szimbolikus kifejezését (természetesen a vizuálisan kevésbé látványos levelezés mellett). Erre a kiállításon a budapesti tanítóképző igazgatójától, Zirzen Jankától kapott lantlábú asztalka utal. Az életrajzi tárlat végén az a fotel áll, amiben a családi emlékezet szerint érte a halál a költőt. Az orvosa leírása ettől némileg eltér, az ágy közelében lévő székről ír, ez – pontosabban ennek átalakítása – már a kultusz kérdéskörébe tartozik, és átvezet a következő részhez. A költő halála, ahogy Vaderna fogalmaz, „a múzeum születésének esélyét hordozta magában” (168.), tárgyai emlékezetpolitikai kontextusba kerültek át.

A következő fejezet (és emelet) a kultikus hagyományt, annak is egyik vizuális megnyilvánulását, a költő különböző célból és különböző korokban készült arcképeit állítja a középpontba. Arany kultusza nem a halálával kezdődött, erre az előző fejezetekben több utalást is találunk. A *Toldi* például meghatározta a kultuszt, ráadásul már a költő életében kötelező olvasmány lett, ugyanakkor nagykörösi diákjai közül sokan megőrizték azokat a jegyzeteket, amelyeket akkor már kultikus figurának számító tanáruk diktált nekik. De az első fontos kultikus gesztus szülővárosához kötődik: a Szalontáról való távozása után néhány évvel a város portrét rendelt Barabás Miklóstól, amit a városházi tanácsteremben helyeztek el. Vaderna részletesen dokumentálja az olajkép elkészülésének folyamatát, ráadásul a „Disznairól hajdanonta, / Konya fülű nyájról: / De ma híres Nagy-Szalonta / Az ő Aranyáról” közismert, humoros vers is új értelmezési réteggel gazdagodik a mai olvasó számára felfejthetetlen referenciák feltárásával. Kiderül, hogy voltaképpen Arany ebben is a lokális múlthoz való viszonyára, a pusztuló hagyomány (a mára már kihalt szalontai sertések) átmentésére tett kísérletre, valamint Szalonta emlékezetpolitikájának alakulására reflektál

(amikor a közösség hagyomány helyett a hagyomány közvetítőjére, Aranyra emlékeznek – ezt a Csonka torony esetében is láthattuk). Ugyanakkor Barabás képe után nemcsak azzal kellett számolni, hogy a költő biográfiai és kimerevített, kultikus enje között az idő folyamán szakadék képződhet, hanem Arany átérezhette azt a paradox helyzetet is, amikor élő klasszikussá válik. Ahogy ő írta Ercseynek címzett levelében: „Valahogy oly formán érzem magam, mikor erről hallok vagy olvasok, mintha már nem is volnék én, én; mintha mindez halálom után történnék. Van benne valami halottias” (177.). Az ünnepektől még életében megtörténő apoteózisáról Lévay Józsefről – aki 1911-ben maga is hasonló tapasztalt, amikor a Kisfaludy Társaságbeli tagságának féléves évfordulóját ünnepezték – hasonlóan fogalmazott a Miskolczi Ujság: „ez irodalom ez egyszer nem ércszobrot, hanem élőszobrot ment ünnepelni, mert Lévay a mi tudatunkban félig már szinte ércé és márvánnyá vált társai között lebeg.”³

A szalontai Arany-ikonográfia következő állomása egybeesett a város 20. századi eleji modernizációjával. Az új városházába új Arany-portré, Éder Gyula (egyébként Barabáséra nagyon hasonlító) festménye került, miközben a régi az Arany János Emlékmúzeumba került – ez a gesztus, a kép muzealizációja, ahogy Vaderna felhívja rá a figyelmet, radikálisan átértelmezte a kultuszt: „a múzeumi tér nemcsak létrehozta és közvetítette Arany kultuszt, hanem az Arany-kultusz maga is múzeumi témává emelkedett.” (179.) Hogy a dolog összetettségét igazán lássuk, újra fel kell idéznünk a helyi hagyományt tárgyaló fejezet egyik hasonlóan fontos következtetését: azzal, hogy az Arany-hagyaték és -kiállítás a helyi közösség számára oly fontos Csonka toronyba került, az már nem csupán a múltat idézte meg, hanem annak Arany általi értelmezését is, ezzel egy időben pedig egyszerre hozta létre és muzealizálta az Arany-kultuszt. Tehát egyszerre volt jelen Arany hagyományértelmezése és kortársainak, majd az utókorak az Arany-értelmezése, imágója.

³ A Miskolczi Ujság 1911. november 20-i számát idézi Porkoláb Tibor: *Kultusz és felejtés. Lévay József irodalmi és társadalmi státusza*. Bp. 2017. 30.

Az utolsó berendezett térben a költő akadémiai dolgozószobája, pontosabban annak imitációja, egy eredeti környezetéből kiragadott – közben megrongálódott és több elemét nélkülöző – enteriőr látható, ami elrendezésének részleteiben (például Arany félig elszívott pipájának kiállításával) a „minden úgy van, ahogyan akkor volt” (184.) illúzióját kelti. Mégis úgy tűnik, mintha egy lakás különböző helyiségeinek tárgyait zsúfolták volna be egyetlen térbe. És valóban, ez a szoba egy pályáiv végét és nem az akadémiai pályát illusztrálja, a zsúfoltság illúziója pedig bizonyos tekintetben alátámasztja mindezt. Nyugállományba vonulása után ugyanis Aranyék a hatszobás, kényelmes lakásnak csupán egy részét, három szobát tarthattak meg, ebben a térben kellett mindennek elférnie. Arany életének végpontjából a kiállítás kivezeti a látogatót a kilátóval rendelkező utolsó emeletre, visszaugorva a kiindulóponttra, a szülővárosra, amelynek hagyományait és múltját – benne a költővel – megismerhette a látogató. A könyv a kiállítás címében is feltett kérdéshez és Arany azonos című verséhez tér vissza. Vaderna az Arany-életmű értelmezésének egyik hiányosságát

pótolja azzal, hogy a sokak által idézett, de önálló elemzést eddig nem kapott vers értelmezésének hagyományait és különböző olvasatait szétszálazza, és feltárja a vers keletkezésének kontextusát, a kortársakkal és az új nemzedékkel folytatott vitáját, a modernitásra adott választát.

Vaderna Gábor könyve és a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum új állandó kiállítása méltán fogja egybe, reprezentálja és egészíti ki az elmúlt évek Arany-kutatásainak eredményeit. A társadalomtudományok és a muzeológia korszerű irányzatait követve létrehozta egy friss szemléletű, a helyi hagyományra erőteljesen építő és a költő hagyatékát új megvilágításba helyező kiállítást. A könyv – amely a Reciti Kiadó új, értelmiségi pályaképek bemutatását, újraértelmezését kitűző VITÆ sorozatának első kötete – emellett, hogy a kiállítás módszertanába és rendezésének részleteibe is betekintés nyújt, gazdag dokumentációval ellátva szálazza szét ezen hagyományok rétegeit, és érzékelteti összetettségüket, egymásra való hatásukat.

Szabó-Reznek Eszter

„ha egyik Nemzetnek nyelve ott vagyon, az másiké is legyen ott” (SzT.¹)

Péntek János–Benő Attila: A magyar nyelv Romániában (Erdélyben). Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó, Kvár – Bp. 2020. 473 old..

A Magyar Tudós Társaság megalapításával a magyar köznyelvi norma egységesítési törekvései intézményes keretet kaptak. Ezen törekvések viszont a trianoni békediktátum eredményeként szertefoszlottak, a magyar anyanyelvű beszélők nagy hányada kisebbségi helyzetbe került – teljesen elszigetelve az anyaországtól –, anyanyelvük pedig jogi státuszát illetően kisebbségi nyelv lett. A '89-es fordulatot követően, a kilencvenes években megfogalmazódott az az igény, hogy tudományos felmérés készüljön az utódállamokban

használt magyar nyelv állapotáról. E nagyszabású projekt irányítója Kontra Miklós volt. A projekt fő célja a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarok által beszélt nyelvváltozatok megismerése és leírása volt, nem azért, hogy ezzel görbe tükröt tartsanak a nyelvhasználók elé, hanem azért, hogy ezzel növeljék a kisebbségben élő magyarok nyelvi otthonosságát, és csökkentsék az anyanyelvhasználatukkal kapcsolatos bizonytalanságaikat.

A sorozat (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén) kötetei megjelenési sorrendben a következők: *A magyar nyelv Ukrajnában* (Kárpátalja) (1998), *A magyar nyelv Jugoszláviában* (Vajdaságban)

¹Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* „magyar” szócikkeiből.

Zsemlyei Borbála (1977 – nyelvész, PhD, egyetemi adjunktus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, zsemlyei@yahoo.com